

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 91 (1978)

Artikel: Historia dalla pleiv da Morissen : II. Part
Autor: Maissen, Felici
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-233124>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 18.07.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Historia dalla pleiv da Morissen

II. Part*

da sur Felici Maissen

Cuntegn

I. Ord il temps medieval

II. Las schlatteinas

1. La schlatteina «de Morissen»
2. Ord igl anniversari da Pleiv
3. Ord autras fontaunas
4. Ord ils cudischs parochials
5. Dretg da burgheis

III. La baselgia veglia

IV. La baselgia nova (1867/68)

1. Preparativas
2. Co nos vegls baghiavan
3. Consecraziun — dedicaziun
4. Restauraziuns ed acquisiziuns

Fontaunas e litteratura. Scursanidas

ACC	Archiv cantunal Cuera
AcM	Archiv communal Morissen
ApM	Archiv parochial Morissen
ApV	Archiv parochial Vella
AEC	Archiv episcopal Cuera
BM	Bündner Monatsblatt
BUB	Bündner Urkundenbuch
HBLS	Historisch-biographisches Lexikon der Schweiz, 1920—27
JHGG	Jahresbericht der historisch-antiquarischen Gesellschaft von Graubünden

Autra, meins savens citada litteratura sesanfla en siu liug in extenso.

* L'emprema part ei cumparida en las Annalas SRR annada 90, 1977, pg. 153—173, sut il tetel: La pleiv sco institut da beneficenza ed emprest.

I. Ord il temps medieval

La historia medievala dil vitg al pei dil Mundaun sespiarda el stgir dalla epoca. Mo sporadicamein engartan ins fastitgs documentars, che dattan neu sulettamein zacontas notizias senza connex. Las pli veglias novas da Morissen ch'ins anfla dateschan dil 12. tschentaner.

Il num dil vitg Morissen cumpara ellas scartiras dil temps miez en zun diversas variantas: Moraizen, Muraizen, Mureizen, Mureizens, Moreissens, Mureiscen, Mureinsene, Moreinze, Morainscens el 12—14 tschentaner ed el 15avel: Muriesse, Muriessen, Moreiscenz, Marayssen, Morayschen, Mayrasens, Morayscen, Murayssen, Moriessen e 1552 Murysen ed entuorn 1600 finalmein Morissen.

Tallas fuormas regordan memia bein alla carteivla, probabla *derivonza* da Mauritius, Murezi, analog a San Murezzan da «ad Sanctum Mauritium».¹ Il sogn marter Murezi dalla legiun thebaica, morts entuorn 280/300 sper Agaunum, ha prest gudiu gronda veneraziun. Il cult da quei sogn ei penetraus rapid e lunsch per la Europa entuorn, purtaus da dinasts, da nobels, dad uestgs e da muntgs.² Gia baul ei la veneraziun dil sogn arrivada ord il Valleis-sut en las vals reticas e principalmein en Lumnezia. Cheu eis *el* daventaus il patrun dalla vallada e buca s. Vintschegn, il sogn titular dalla veglia parochiala dalla val a Pleiv. Cheu eis el da zaheias enneu vegnius prius si el sgil dalla dertgira e restaus lièn entochen oz. La caplutta da s. Murezi alla entrada dalla Lumnezia sura vegn numnada gia egl urbar carolin dil 9. secul. Il sanctuariet vegneva frequentaus stediamein da processions ord l'entira val, tochen entuorn ils 1900.³ Il prenum Murezi ei en Lumnezia scol paun da mintgadi.

Ton igl uestgiu da Cuera sco era il capetelatedral possedevan *beins* en Lumnezia. Cheu veva igl uestgiu ni la «Baselgia da Cuera» tschun cuorts migiuralas (Meierhöfe) e funs dividi en 27 muns (Huben).⁴ A Morissen possedeva igl uestgiu in mun ni ina culegna, num-

¹ A. Schorta, Rätisches Namenbuch, tom 2, 1964, pg. 763

² Compareglia Lexikon für Theologie und Kirche VII, 1962, pg. 195

³ E. Poeschel, Kunstdenkmäler Graubündens IV, 1942, pg. 150 s.

⁴ J. C. Muoth, Zwei sogenannte Ämterbücher des Bistums Chur aus dem Anfang des 15. Jahrhunderts, en JHGG 27, ann. 1897, pg. 153

nada «colonia de Camafroen ze Muriessen gelegen», in outra numnada Sarnays «item die Hueb genant colonia de Sarnaeyes, och ze Muriessen gelegen», ed aunc ina tiarza part d'ina tala numnada de Ca Goeri: «Item ain drittail der Hueb genant colonia de Ca Goeri, och ze Muriessen». Sco patrun feudal resp. massèr ni vasal ha igl uestgiu designau igl onn 1389 Rudolf de Blumenthal, numnaus Veten.⁵ Medemamein ha igl uestgiu surdau al Simplicius de Humerein ni Sanplätzi — probabel eis ei quel da Harmarins sil hof dado Porclas — «I peciam agri sura Muriessen», pia in funs sur Morissen.⁶

Igl onn 1393 ha il capetel catedral da Cuera, numnadamein prevost catedral Rudolf de Werdenberg-Sargans († 1440) e Rudolf von Trostberg, decan († 1420)⁷ vendiu a «Symon von Tauna von Muryessen» (Fontauna, Fontana) la mesadad da sia culegna (Hube) a Murissen, la quala ins numna la «Hub von Tauna», la quala part ha rendiu entochen ussa mintg'onnn 20 bratscha «teila nunfullada e da quintar mintga bratsch 7 schillings mailisch» (die Hub von Tauna, so uns und unserem Capitel gehört und die uns bisher auf diesen halben teil jährlich ertragen hat 20 Ellen ungewalkten Tuchs, für je eine Elle 7 Schilling mailisch). Il capetel ha vendiu quella part cun casa e cuort, prau e clavau, via e senda, cun funs e pastira, lenna ed aua e tut. Dau da s. Gieri a Cuera 1393.⁸

Las *relaziuns* cun *Surcuolm* s'annunzian gia bien e baul tras dispetas. Surcuolm auda geograficamein tier Sursaissa e formava era dil temps carolin, tenor urbari imperial (831 c.) culla cuort Supersaxa/Sursaissa, ensemen cullas cuorts ordentuorn cul temps occupadas da Gualsers, in vischinadi (Markgenossenschaft)⁹. Tenor urbari dil capetel catedral cumpara denton a Murissen ina taviarna gia el 12. tschentaner, cun dabia contribuziuns cun indicaziuns ad in pulitamein viv traffic naven dalla Lumnezia a Sursaissa.¹⁰ Quellas relaziuns culla Lumnezia pon era ver effectuau, che Surcuolm ei pli tard (cura?) seligiaus cul cumin da Lumnezia. Entuorn 1470 consisteva Surcuolm ord siat cuorts: Marschaga, Permaniga, Furzaniga, Lutterenga, Puntenga, Dulenga,

⁵ Sco rem. 4, pg. 160

⁶ Sco rem. 4, pg. 161

⁷ Chr. Mod. Tuor, Reihenfolge der residierenden Domherren zu Chur, JHGG 34, 1904, pg. 16 s. e 30

⁸ ApM A 1, n. 1

⁹ HBLS V 291

¹⁰ E. Poeschel, Kunstdenkmäler Graubündens IV 1942, pg. 200 s.

Pifferscher Hof¹¹. Quellas siat cuorts ein seunidas entuorn 1630 ad in vischinadi per sesez, vevan denton alps e pastiras communablamein cun Morissen. Il vischinadi veva primarmein mo il num Sur Cuolm, sur il cuolm «über den Berg», viu dalla Lumnezia anora. Il num Neukirch para dad esser vegnius per el 18. tschentaner en moda.¹²

Buns cunfins fan buns vischins. Mo gest la pasculaziun communabla ha caschunau liungs e grevs viriveris, ils quals ein la sera da S. Gieri ils 23 d'avrel 1480 vegni liquidai entras ina sentenza da cumpromiss tras ils derschaders Hertli de Capol, Guglielm Martin de Lumerins, Durisch de Mont, Janett Schmid, Clau e Bernard Nutt, denter il vischinadi da Morissen ed ils vischins «dils Meierhofs sil de Sursaissa». Omisduas parts s'obligheschan da «star tier quei ch'ils numnai derschaders decidan, per els e per lur vegnentsuenter», numnadamein:

- «1. Pervia dallas nuorsas. Il numnai hofs dueien puder catschar e pascular lur nuorsas mintga primavera sin ils praus dils vischins da Morissen tochen otg dis avon calonda zercladur, cura ch'ins va per ordinari ad alp. Igl auter temps, tochen ir ad alp dueien ils «maiers» dils hofs schurmegiar cun lur nuorsas ils numnai praus da Morissen. Bein pon els catschar lur nuorsas tochen cargar ad alp sin la pastira sut, mo senza donn als da Morissen ni a lur praus ni a lur Bual.
2. Arriguard la biestga schetga. Ils maiers dils hofs e lur vegnentsuenter dueien puder catschar lur atgna biestga a Morissen duront la stad, schi bia e ton sco els enviarnan, mo buca biestga jastra, era buca tiers malsauns, ni da quels als quals la corna ei resgiada giu. Ils pasters da Morissen dueien pertgitar la biestga sco da vegl enneu. Ils maiers dils hofs ein persuenter obligai da dar annualmein per scadin biestg als pasters ina curtauna graun per pagaglia. Era dueien ils maiers e lur vegnentsuenter schar ora sez la biestga a Morissen sera e damaun ed era metter en els sez e possi Morissen quei buca impedir. Fan ils tiers donn e vegnan pindrai, sche sto il proprietari, cura ch'el vegn visaus, pagar tenor usit a Morissen. Duessan ils numnai maiers dils hofs buca anflar nuegls ni bofs a Morissen, sche pon els senezegiar d'in sulom sur la casa da Rudolf

¹¹ AcM A 1, documents n. 1, 1480

¹² E. Poeschel, Kunstdenkmäler Graubündens IV, pg. 202 s. e HBLS V 291

silla pastira, cun far sur quel in tetg sco basegns damondan per lur tiers e schar quels en ed ora tras lur fumegls e fomitgasas. Sche in tier ni l'auter vegn pindraus per haver fatg donn e negin da Morissen less quel spindrar, sche po quel che ha pindrau schar saver tras in agen bot a Sursaissa per casa e per hof, nua ch'ils tiers appartegnan e sto vegnir pagau tenor usit da Morissen e ha per scadin viadi d'avisar 1½ plapart¹³ pagaglia.

3. Sin pretender da Morissen, da puder ir mintga primavera treis dis cun lur biestga giu els numnai Meierhofs, suonda la sentenza: Ils vischins da Morissen e lur vegnentsuenter dueien mai puder ir pliengiu che tochen sin il plaun (Boden) ni proprietad da Pfiffers. Mintga atun duei il funs, ni beins vegnir schurmiar tochen sogn Michael, sco era suenter, schiditg sco basegns damondan.»¹⁴

Ord quella cunvegnientscha vesan ins era enten tgei la dispeta consisteva. Mo buca ditg suenter ha ei dau ina outra rabantscha cun *Luven*. Quei vischinadi selamentava ch'ils da Morissen tolereschien buca ch'els mondien cun lur muntaneras tras lur pastiras per arrivar en lur alp sil Mundaun. La dispeta ei lura vegnida decidida tras la dertgira d'appellaz dils 15, a Trun il mars 1496. Ins ha decidiu che Luven hagi il dretg da haver via en sia alp sil Mundaun e quei naven da sia pastira atras la pastira da Morissen e da leu ella alp da Luven e quei per «glieud e tiers, per ir e turnar». Quei dueigi era valer per cass che l'alp da Luven stoppi vegnir descargada duront la stad pervia da malauros. La via sto denton Luven mantener. — La brev da contract ei vegnida fatga sut cualigia Hug Gaudenz de Lumerins, il qual ha supplicau il mistral regent dalla Cadi, Gion Riedi da sigillar la brev cul sigil da cumin dalla Cadi.¹⁵

El document tudestg secloma quei mistral regent da 1496 Hans Rüdy. Cun quei num sa la gliesta dils mistrals dalla Cadi vegnir amplificada cun in niev num, entochen ussa buca ensconuscent.¹⁶

¹³ Ina muneida

¹⁴ AcM A 1, documents 1480 — n. 1. In extract da quei document sesanfla era egl ACC, regests da vischnauncas n. 53. Il text citau cheusura ei tenor ina translaziun dil 19. tschentaner admissa agl original.

¹⁵ AcM A, documents . . . A 3, act da 1496. Regest era en ACC, regests da vischnauncas n. 53

¹⁶ Comp. la glesta dils mistrals dalla Cadi en Glogn 1944 ann. 18, pg. 89

II. Las schlatteinas

1. La schlatteina «de Morissen»

Sco pli veglia, documentada schlatteina a Morissen menziunescha Giachen Hasper Muoth en siu vast sboz per ina historia Grischuna, denter ils dinasts e cavaliers, resp. possessurs da segneradis pigns dil temps aultmedieval era la schlatteina «de Morissen» e quei ensemen culs signurs lumnezians, numnadamein: «die Ritter von Almarins und Morissen, die Ritter von Lombrein und von Oberkastels.» Datums persuerter numna igl autur denton buc.¹⁷

Gia igl onn 1210 cumpara documentarmein in representant da quella schlatta, in «Ulricus de Mureizen» e quei sco perdetga dad ina cumpra, resp. d'in brat da beins denter igl uestg da Cuera ed igl avat da S. Gagl. El figurescha cheu sco perdetga da vart digl uestg ensemen cun il prevostatedral Udalricus de Sacco (Ulrich de Sax † 1227)¹⁸, cun Conrad von Aspermont, canoni Genzo e cun zacons auters nums da noblezia.¹⁹

Egl anniversari da Pleiv, scret 1443, cun siu tschep da nums pli vegls che quei datum²⁰, cumparan divers dalla schlatta de Morissen: Heinrich e sia consorta Mauricia, Heinrich de Morissen e sia dunna Clara e feglia, Wilhelm de Morissen e Gertvig de Morissen e Berthold, sco suonda:

«Anniversarium Hainrici de Morissen et uxoris suae Mauriciae, qui reliquerunt IV ex prato eorum . . . dicto Lunga Paleu . . .»²¹

«Anniversarium Hainrici de Moriessen et uxoris suae Clarae et filius eorum Bertholdus et uxoris suae Fumiae et fillius eorum Clemens et frater suus Haintz et Wilhelmus et Hainricus et Haintz filius Hainrici et uxor sua Regula. Reliquerunt j sextarium grani ex domo et solamine Bertholdi de Morissen.»²²

«Anniversarium Ursulae filiae Germani qui fuit filius Wilhelmi de Morissen, quae reliquit . . .»²³

¹⁷ BM 1945 pg. 267

¹⁸ Chr. Mod. Tuor, Domherren JHGG 34, 1904, pg. 13

¹⁹ BUB II, 1973, pg. 47

²⁰ Sur digl anniversari da Pleiv comp. G. G. Mersseman, Der liturgische Kalender des Pleiver Anniversars, en Festschrift Oskar Vasella, 1964, pg. 198 ss.

²¹ AcV, Anniversari da Pleiv da 1443, pg. 22 v

²² Sco rem. 21, pg. 41 e Ischi, 50, 1964, pg. 44

²³ Sco rem. 21, pg. 43

«Anniversarium Margarethae uxor dicti Gertwici de Moriessen cum filio suo . . . qui reliquerunt . . . ex agro su eorum . . .»²⁴

Ord il *Necrologium Curiense*, igl anniversari da Cuera, emprendin nus d'enconuscher ils cavaliers, frars Ulrich de Morissen 1210, Rudolf e Herman de Morissen. Rudolf de Morissen era ministerial digl uestgiu de Cuera ed ei morts ils 18 da zercladur 1289. Sia dunna Adelheid ha testamentau al capetel catedral ina summa per la compra d'in allodium. La domina Flora, dunna da Herman de Morissen, ha fatg si alla catedrala in tunical (unum Tunicale). Plinavon cumparan cheu aunc ina Adeletta de Morissen, sco era in Erhard ed in Simon de Morissen. Wolfgang Juvalta, igl editur digl anniversari da Cuera 1867 numna ils «De Morissen» ina famiglia ministeriala digl uestgiu da Cuera ord la Lumnezia, che cumpara darar».^{24*} Muoth conferma: «Els eran senza dubi vasals digl uestgiu.»^{24**}

Il plevon da Pleiv, sur Rest Mattias Rensch, che ha pastoraü cheu da 1894—1906, ha nudau alla pagina 4 digl anniversari da Pleiv ils curdai Lumnezians alla battaglia dalla Tgalavaina 1499, sco el remarka expressivamein: «sco jeu hai retschiert ord in rodel». Cheu figureschan treis nums che pudessan esser da Morissen, numnadamein: Rudolf Thriaca, Gion Giel Riedi e Gion Schamun de Morissen. Il davos ei pia segir da Morissen, schebein el ei in ord la schlatteina «de Morissen» ei buca segir, essend ch'ei vegn savens scret mo prenums ed il liug. Il Thriaca pudess era esser da Morissen, la schlatteina vegn leu avon gia baul e duront tschentaners. Schebein il Riedi ei da Morissen, less jeu buca garantir.

2. Ord igl anniversari da Pleiv

Montalta. Sur dils «Montalt en Surselva» ha prof. Gieri Giusep Montalta publicau in studi critic bein documentau.²⁵ Dalla sromaziun da quella famiglia da baruns e nobels scriva igl autur: «Ton constat pia che pliras generaziuns dalla famiglia de Montalt havevan existiu a Morissen ed eran mortas tochen 1443. E quei ei perfin lu segir,

²⁴ Sco rem. 21, pg. 44 v.

^{24*} Wolfgang Juvalta, *Necrologium Curiense*, 1867, pg. 60, 63, 95, 172

^{24**} J. C. Muoth, *Zwei Ämterbücher des Bistums Chur*, pg. 155

²⁵ Ischi, 50, 1964, pg. 29—83

sch'ins risguarda sulettamein il «dominus Ulricus de Montalt» e ses tschun affons. Aschia ston ins acceptar il fatg, ch'ei existeve gia dil temps dils baruns Heinrich II. e Simon III. de Montalt, era a Morissen ina famiglia nobla de Montalt.»²⁶ Il menziunau Ulricus de Montalt cumpara egl anniversari da Pleiv cun in anniversari per el e sia consorta Anna. Medemamein han ses tschun affons: Hermann, Heinrich, Urschla, Onna e Margreta ina messa perpetna sils 18 d'uost. Persuenter han els fatg si duas mesiras (curtaunas) graun giud lur èr a Padrus.²⁷ La famiglia Montalta ha dapli lu existiu a Morissen nun-interrutamein tochen oz, sco in anniversari da pli tard²⁸ ed ils cu-dischs da baselgia dattan perdetga.

Tenor il tschep vegl dallas messas fundadas a Pleiv d'avon 1443 deva ei a Morissen aunc las suondontas schlatteinas:

De Marschaga. «Item Henisch de Marschaga hatt zu seiner Seel Heil willen ein Juchart Acker ze Kussnaus . . .» (pg. 2.)

[*De*] *Castelberg.* «Durisch caste Berg de Morissen reliquit anniversarium . . . quatuor steria grani ex agro qui vocatur nirastetz²⁹ una arradira.»

De Caduff. «stosst an Duff de Caduff ad vallem Valeschga»³⁰ (pg. 30 v).

De Castrisch. «Anniversarium . . . Otto de Castris . . . ze Morissen.» (pg. 31 v.)

De Taverna. «Anniversarium Hainrici de Taverna . . .» (pg. 34.)

De Strada. «Anniversarium Alberti de Strada et uxoris et Hainricae filiae eorum, reliquerunt . . . in Morissen . . .» (pg. 35.)

[*De*] *Blumenthal.* «Anniversarium . . . advocati de Blumentall, reliquit pauperibus largam et plebanis . . . ex una arradira agri pedenatscha . . .» (pg. 37.)

De Gachurizuns. [?] «Anniversarium Angretae [Margretae?] uxor Wilhelmi de Gachurizuns et Elizabet mater Wilhelmi, reliquerunt . . . ex una ziferia [= tschavera] agri in Avillöl ze Morissen.» (pg. 27.)

Peder. «. . . Zu wissen sei menniglichen dass der Erber Lorin Jan Päder von Morissen hat gelassen durch seinen und seiner hausfrau und

²⁶ Ischi 50, 1964, pg. 45

²⁷ Anniversari da Pleiv, pg. 31 v e 32 e Ischi 50, 1964, pg. 43 s.

²⁸ Sco 27, pg. 7 v, scartira dil 17. tschentaner

²⁹ Forsa Niraschtz sco en Rätisches Namenbuch I, 1939, pg. 48

³⁰ Val Valeschga, Rät. Namenbuch I, 1939, pg. 48, oz Val Vallesa

Bruder Seelenheil willen dritthalb viertel Korn zu einer ewigen Jahrzeit, der Pfarrer mit seinem Capelon jährlich uf St. Michaelis zu lesen und der Zins geht aus einer Mahl Acker Blutälla [= Plutiala] ... zu Morissen Anno 1509.»³¹ (pg. 38.)

De Uwal. «Anniversarium Annae de Uwal ... Annae Jacobi Infantis Annae reliquerunt ... ex Curtins retro domo eorum ... ze Morissen.» (pg. 40 v.)

De Puntenga. «Anniversarium Jacobi de Pontenga et Mengae matris suae et Ulrici de Pontenga, qui reliquerunt ... grani ex domo et solamine eorum de Pontenga ...» (pg. 42.)

De Purmaniga [Permanigia?]. «Anniversarium Mengae de Purmaniga reliquit ... ex orto suo Bustggaun blumetal olim ... ze Morissen.» (pg. 42.)

Fetz. [?] «Anniversarium Marinus Fe[ez?] et uxor sua Mengia et filia ... reliquerunt ... in solamine de Kastelberg ... ze Morissen.» (pg. 12.)

Waschot. «Anniversarium Rudolf Waschot und seine Hausfrau lyta ein jahrzeit vier Viertel Gersten Korn und 1½ juchart Acker ze Morissen ausserhalb des Dorfes unter dem weg ...» (pg. 12.)

De Furzaniga. «Anniversarium Petri de Furzaniga et Martini de Furzaniga, reliquerunt ... viertel grani ... St. Jacobi in Morissen ... ze Morissen.» (pg. 19 v.)

De Moregg. «Anniversarium Rudolfus de Moregg reliquit ... ex agro de pedenal ...» (pg. 19 v.)

Dezerncus. [?] «Anniversarium Vincentius Dezerncus [?] et Ulricus et Victor de Marschaga et Johannes filius reliquerunt caseum ex duabus ex agris dictis Platella ...» (Platella ei forsa il bein Plutiala. pg. 20.)

«Anniversarium Jacobi de Zerncus [?] et uxor suae Catharina reliquerunt ex domo de Zerncus ...» «Anniversarium Vincentii de Zerncus [?] et uxor sua Mega Jacobi et Lurig filii eorum reliquerunt ze ... ze Moriessen.» (pg. 20.)

Andest. «Anniversarium Menig eller [?] reliquit ... grani ex domo et solamine *Eller* eius Albert Andest dat [?] grani reliquit Nicolaus eller et uxor sua Nesa ... ex solamine ... praedicti Nicolai Albert Andest ... ze Moriessen.» (pg. 20 v.)

³¹ Da remarcar eis ei che quei anniversari audi buca tiel tschep vegl, mobein ch'el seigi fundaus per 1509

De Strada. «Anniversarium Hainz de Strada et uxor sua Fumia Alberta filia eorum reliquerunt . . . ex agro qui vocatur de Paluncka sutt Naus . . .» «Anniversarium Rangier de Strada et uxor sua betta et Rudolfus . . . praedicti Rangieri et sorror sua et frater Hainricus reliquerunt VI ex . . . duabus . . . agri vocati Murschalein und stosst der acker uswert an ein halb juchart acker an ain Herren von Rotzüntz gut Elisabeth uxor Conradi de Mont . . . ze Moriessen» (pg. 21 s. Rotzüntz = Rhäzüns).

De Summ de Morissen. «Anniversarium Cunraw de Summ de Moriessen reliquit . . . ex curtino suo . . . ze Moriessen.» (pg. 19 v.)

Ins ei buca segirs, schebein tuts ils purtaders da quellas schlatteinas eran propi da Morissen, ni sch'els mo possedevan beins leu. Sco ei para, haveva era la dunna digl Johannes de Ringgenberg, ord la schlatteina dils de Ringgenberg, ministerials digl uestgiu e digl avat da Mustér cun lur casti a Zignau, beins a Morissen sco ins vesa ord igl anniversari: «Anniversarium Fumiae uxor Johannis de Ringgenberg quae reliquit . . . ex solamine suo in moriessen ista de Lumerins tenentur ze moriessen.»³²

3. Ord autras fontaunas

a) *Temps medieval*

Fontauna (Fontana). Simon Fontana da Morissen cumpara en in act da cumpra resp. vendita da beins dil capetel catedral da Cuera dils 23 d'avrel 1393.³³

Mattheu. «Jon Matthew, sesshaft zu Morissen verkauft dem heiligen St. Jakob zu Morissen ein Ster Schmalz ewigen Zinses ab seinem eigenen Gut auf Morissner Berg gelegen um 25 Landgulden», am 3. Juli 1484.³⁴

³² Anniversari da Pleiv, pg. 20. In Johannes de Ringgenberg cumpara 1325 sco garant digl avat da Mustér. HBLS V 637.

³³ ApM A 1, doc. n. 1. Fontana cumpara era a Ruschein: Simon e Ulrich. JHGG 57, 1927, pg. 65. Era a Flem ed en Sursès. J. C. Muoth, Ämterbücher pg. 11, comp. register pg. 212.

³⁴ AcM doc. n. 2 dil 3 da fenadur 1484 e ACC regests dallas vischnauncas n. 53

b) Suenters 1500

Peder. 1541. Ils fargliuns Gallus, Jakob, Anna Jan, Barbla e Cylia, affons da Peder Jan ser Peder da Morissen.»³⁵

Sievi. 1547, Caspar Siewy von Morissen.³⁶

Caduff. 1554, Cylia, vieua da Jeri Caduff venda ...³⁷

Jan Jakob von Morissen. 1561 «Schimun Jan Jacum von Murysen.» 1563 «Schamun Jan Jacob von Moryssen.»³⁸

Masterlessa. 1570 1. da zercladur. «Cuwig Mathuw Masterlessa» [representant da Morissen en ina dispeta cun Surcuolm] 1571, 7 matg «Dorfmeister Methow Masterlessa».³⁹

Triacca. 1572 ils 12 da zercladur «Cuwig Samuel Triaka».⁴⁰

Tschuor. 1578 ils 8 da matg «Thomasch Tschur ... Kirchenpfleger des heiligen St. Jacobi ze Moryssen».^{40*}

De Joch. 1614 «Simon Jori und Thieni de Joch».⁴¹

Collenberg. 1630 «Schamun Pitschen von Calbiereg».⁴² 1634 «Jöri Calbiereg».⁴³ La schlatteina Collenberg cumpara igl emprem sco Calbiereg, Calbiert [Casa Albert] lu era ellas variantas Calberg e Calbertg e lu germanisau sco Collenberg. Ella ei fetg representada a Morissen dapli il 17. tschentaner tochen oz.

4. Ord ils cudischs parochials

b = ord ils cudischs da batten

m = ord ils cudischs da mortoris

l = ord ils cudischs da letgs

r = la schlatteina cumpara suenter aunc repetidamein

rr = la schlatteina cumpara suenter aunc savens ni fetg savens

³⁵ R. Jenny/E. Meyer, Urkunden im Staatsarchiv Graubünden, tom I, 1975, pg. 203

³⁶ R. Jenny, Landesakten der Drei Bünde, 1974, pg. 152

³⁷ Jenny/E. Meyer, Urkunden im Staatsarchiv Graubünden, tom I, 1975, pg. 239

³⁸ R. Jenny, Landesakten der Drei Bünde, 1974, pg. 328, 358

³⁹ Sco rem. 38, pg. 434 e 445

⁴⁰ Sco rem. 38, pg. 461

^{40*} AcM A 8

⁴¹ ApM A 4, attestat per ils dus pelegriens a Varallo dil 6 da zercladur 1614, per ch'els vegnien retscharts dapertut, els seigien glieud reclia, ord bunas famiglias ord la Lumnezia. Igl ei denton negliu scret ch'els dus seigien da Morissen, mo cun quei che la scartira ei egl archiv da Morissen, ston ins bein supponer ch'els seigien da leu. Sur dils pelegriens a Varallo mira: P. Iso Müller, Fernwallfahrten en BM 1956 pg. 41 s.

⁴² ApM A 5 brev da cumpra dils 6 da mars 1630

⁴³ ApM A 7, passport per Jöri Calbiereg digl 1. d'uost 1634

Las schlatteinas existentas a Morissen, che ein aunc buca vegnidas menziunadas numnadamein: Camenisch, Cavegn, Riedi, cumparan era gia el 17. tschentaner, Carigiet alla entschatta da nies tschentaner.

1672	16 uost	Giachen Paul <i>Camenisch</i> b r
1673	26 nov.	Georg Melcher <i>Cadueng</i> ex Morissen l r [= Cavegn, ord Ca + Vegn. Vegn ei scursanida ord Viventius]
1738	16 mars	Sebastian <i>Riedi</i> m. 1741 8 schaner Georg <i>Riedi</i> ex Morissen b r
1905	22 nov.	Christ. Bartholomäus <i>Carigiet</i> , fil. Thomae Fidel Carigiet et uxor Brida n. Montalta b r

Ils cudischs parochials cuntegnan in grond diember da numns e *schlatteinas* oz *sparidas*, ni silmeins buca pli existentas en vischnaunca. Quels san denton era mo lu vegnir erui, schilunsch sco els ein inscretts sco da Morissen. Beinduras ei denton il liug da derivonza dalla vasta pleiv, cun Vignogn, Villa, Peiden e Morissen, buca indicaus. Tier beinencual inscripziun para la vera schlatteina da muncar, p. ex.: wachtmeister Gieri 1674 b; Crist Michel 1647 b. Paul Gioder de Mulin 1669 b.

Las biaras dallas suondontas schlatteinas cumparan repetidamein, certinas savens e fetg savens. Las diversas schlatteinas vegnan allegadas cheu mo *ina* ga e quei *l'emprema* inscripziun che sesanfla els cudischs da Pleiv e da Morissen.

1634	22 mars	Julius de Giacom <i>Gionet</i> b r [pli tard 1668 <i>Gianett</i> b]
1637	19 fevrer	Paulus filius Martini d'Christ d'Albert b r [comp. Dalbert sut ils 28 uost 1675]
1637	27 schaner	Catharina filia d'Rodolf <i>Thieni</i> b r
1637	23 schaner	Melchior fil. de Gion <i>Schamun</i> et Aurgiae <i>Platta</i> b
1638	21 schaner	Anna filia d'Hans <i>Schwick</i> b [a Vella vegn avon in Balzer <i>Schuisser</i> 29 sett. 1646 b]
1639	5 nov.	Christina filia de Gion <i>Scimun</i> et Aurgiae <i>Plantae</i> legit. ux. ex Murissen b r [prob. ils medems sco sut ils 23 schaner 1637 mo en varianta. Platta ussa Planta]

1640	12 uost	Jacobus fil. d'Luregn <i>Balzer</i> b r
1640	26 nov.	Georgius fil. d'Balzer Scimun <i>Pitschen</i> et Ursulae ... b r [= Petschen comp. sut 1678]
1641	13 dec.	Joannes fil. d'Marti Martin <i>Cabalzar</i> b rr
1643	10 matg	Jacobus fil. d'Paul <i>Giacom</i> et Barbarae ... b [cheu maunca la schlatteina probabel]
1646	16 matg	Georgius fil. d'Balzer d' <i>Andrea</i> b [schlatteina?]
1646	23 uost	Joannes fil. d'Gion <i>Samuel</i> b ... [Schlatteina?]
1668	15 avrel	Mathias fil. Petri <i>Caflisch</i> b r
1668	21 nov.	Sepultus infans del Mattias <i>Casparett</i> de Morissen m r [pli tard cumpara la varianta Hasparet, Casparet, Caspareth]
1668	26 nov.	Sep. Julius <i>de Castelberg</i> filius Giacum Gianet de Morissen m [pli tard, 1669 fenadur Giacum <i>Gionet</i> m. Quel veva in fegl Barclamiu che ei morts a Regensburg D sut quei medem datum m. Il bab veva num Gion Giachen <i>Gianet de Castelberg</i> , mira cheu sut 1685 17 fevrer]
1670	21 sett.	Gilli Christ <i>Thuisch</i> de Morissen b r [pli tard Tuisch e Duisch = Dionis]
1675	12 fevrer	Murezi Paul <i>Ping</i> b r
1675	28 uost	Jacob <i>Dalbert</i> b r
1675	3 fen.	Ulri <i>d'Runs</i> l r [= Derungs]
1678	11 schaner	Sep. meister Jöri <i>Petschen</i> ex Morissen m r
1682	2 uost	Baptizavi Petrum fil. leg. Jacobi <i>la Molina</i> ex Morissen b rr [comp. sco Lamolina sut ils 11 oct. 1721]
1682	3 dec.	Baptizavi in Morissen Lucium f. leg. Joannis <i>Proier</i> d'Villa b [da Vella, stevan prob. a Morissen]
1683	23 mars	Joann. fil. Georgii <i>Pinck Montalta</i> b r [Pinck = Pign, bein surnum; comp. sut ils 26 schaner 1771]
1684	31 schaner	Barbara fil. leg. Caspari <i>Treaka</i> et Mariae <i>de Molina</i> b rr [Treaka, Triaca, Triacca]

1685	17 fevrer	Sep. infans Joannis Jacobi <i>Gianet de Castelberg</i> m [ord il prenum Gion vegn ina partida num da schlatteina, numnadamein Gion, Gian cul deminutiv et = Gionet, Gianet, Janet, Janut e cun in secund deminutiv Janutin, cul suffix -y, -ik e -ka Jenny, Janik, Janka, e cul prefix Ca sco Cagianut etc.]
1686	3 fevrer	Otto Balzer Zeno <i>Pitschen</i> b r
1690	3 dec.	Hans Jacem <i>Castelberg</i> b rr
1693	20 avrel	Georg <i>Cadeig</i> b r [= Cadetg] [naven da 1694 tochen 1718 era sur Martin Arpagaus plevon a Pleiv. Quel ha fatg mo cuortas annotaziuns els cudischs parochials, il bia senza indicar il liug ed era las schlatteinas, el scriva savens mo prenums, aschia che ina tschaffada sistematica e cumpleina ei dil tuttafatg sclausa per quei temps. Per part vala quei era gia dalla entschatta dils cudischs parochials.]
1706	16 matg	Gieli <i>Capaul</i> ex Morissen b rr
1721	25 matg	Guglielm <i>Berin</i> ex monte S. Bernardi 1722 20 oct. Guglielm Berin pro interim in Peiden [cheu veva el maridau] 1733 29 sett. Anna Barbara Arpagaus l. — 1826 7 schaner Fidel Berrin et Maria Mengia Montalta. Fidelis quidem prius ex Peiden nunc vero Morissiensis l. [Ils Berinis ein secasai a Morissen e stai cheu tochen c. 1890.]
1721	11 oct.	Joannes f. Jacobi Pauli <i>Lamolina Camenisch</i> ex Morissen m
1738	6 nov.	Sepelivi infantem Gion <i>Gronn</i> ex Morissen m
1769	16 uost	Stephanus <i>Kämmerli</i> , molitor Brigantinus, uxor Francisca Holin b. — 1786 28 matg Kümmerlin Molitor ex Bregenz, uxor Marianna Casanova b. — 1783 23 nov. Stephan Kümmerlin mulinèr de Bregenz e Mengia Casanova de Lumbrein 1
1771	26 schaner	Wolfgang <i>Pign Montalta</i> m

1797	30 dec.	Jos. Leonz <i>Weiss</i> uxor Maria Camenisch b [in temps sesents a M.]
1829	18 fen.	Franz Joseph <i>Waser</i> — M. Crescenza Heinzmann vaga. Jos. Waser, alias vagus sed nunc juri civitatis Morissensis adscriptus. — 1833 10 nov. Jos. Ant. Waser — M. Barbara Fuchs. — 1837 Johann Waser — M. Crescenza Petschen ex Danis l rr
1864	28 schaner	Christian <i>Ammann</i> Curiae/Morissen et M. Barbara Stoffel ex Valle St. Petri, gertraut in Chur 1. — 1866 mars 27 baptizatus Joannes Antonius Ammann fil. Joannis Ammann et Josefae Buzerini Morissenses, b r
1867	26 avrel	Casparus Ant. fil. Peter Ant. <i>Casutt</i> ex Falera et uxoris M. Barbarae Collenberg ex Morissen b
1867	11 sett.	Jos. Fidel <i>Lechmann</i> ex Surrhein et ux. Mariae Urs. Collenberg b
1877	27 fevrer	Jac. Jos. <i>Andreoli</i> ex Vogens et M. Agnes Beivi b
1895	14 oct.	Jacob <i>Casanova</i> et ux. Catrina n. Collenberg b r
1902	8 uost	Mengia Madl. filia Joh. Paul <i>Derungs</i> et Onna M. n. Blumenthal b r

5. Dretg da burgheis

Igl onn 1611 ein tenor ina gliesta, ina copia d'in rodel pli vegl, ils suondonts vegni recepi sco vischins da Morissen:⁴⁴

Statthalter Tumasch de Blumenthal, per la summa da renschs 25.—	
Martin, mistral de Cabalzar	renschs 40.—
Christ Jacob de Pitasch	renschs 40.—
Christ Durisch	renschs 30.—
Balzer Loring Balun	renschs 15.—

⁴⁴ AcM 4 21 «Rodel der ins Dorfrecht aufgenommenen Nachbarn von Morissen».

Rudolf Caspar	renschs 5.—
Casper Caspar	renschs 10.—
Tumasch Paul	renschs 8.—
Jon Wigilli	renschs 8.—
Albert Plasch	renschs 8.—
Plasch Albert	renschs 3.—
Jeri Christ	renschs 5.—
Joder Paul	renschs 5.—
Paul Bitschen	renschs 3.—
Peder Loring und sein Bruder Curau	renschs 6.—
Andriu Jon d'Frin	renschs 4.—
Padrut Anna Grosa	renschs 4.—
Michel Jacob de Pitasch u. sein Bruder Christ	renschs 3.—
Balzer Lorenz	renschs 3.—
Balzer Andriu	renschs 3.—

Anno 1616 ei Christ *Duisch* vegnius prius si sco ils sura per r. 30.—.

Sto esser ch'ins hagi buca fatg bunas experientschas cun tut ils naturalisai. Igl onn 1683 ha ina radunonza da vischins concludiu da buca prender en pli vischins, seigi tgi ch'ei vegli sut la summa da 300 renschs. Quei importo stoppi esser pagaus ordavon.⁴⁵

Anno 1827 ils 4 oct. ei Josef *Ammann* n. 1805, senza patria, che marcadava cun vischala, oriunds da St. Jakob Tirol, pli tard mari-daus cun Catrina Janut dad Aschera, vegnius naturalisau.⁴⁶ «Fam. secumprada en a Morissen mo sco «Angehörige» buca sco vers burheis. Constat quei ord igl emprem Heimatschein che Morissen ha extradiu.» Sur dil feigl Johann Amann e cons. M. Josefa n. Buzzerini stat ei el cud. burgheis: «Quei ei vischins cumpari cun daners anflai ed ins sa nuot da lur vegliadetgna e lur origin.»^{46*}

1827 ei Franz *Waser*, senza patria, oriunds da Nidwalden, dunna Onna M. n. Staebler, vegnius naturalisau. Affons: Franz, Josef Anton, Johann Anton.⁴⁷

Tenor notizias da sur L. Solèr ein morts ora ni setratgs naven da

⁴⁵ AcM A 24, doc. original dils 19 da mars 1683

⁴⁶ Rudolf Jenny, *Einbürgerungen 1801—1960*, II. part, 1965, pg. 8 e 612

^{46*} Uffeci civil Morissen, cud. da burgheis (Bürgerregister) I, pg. 1 e 5

⁴⁷ Sco 46, pg. 511 e 612

Morissen: Cadetg c. 1722, Caflisch 1849, Triaca 1854, Ammann 1864. Ils Berini ein setratgs a Bonaduz c. 1890.⁴⁸

Pervia dil dretg da burgheis, che Surcuolm veva concediu a duas persunas senza salidar Morissen eis ei vegniu ad ina dispeta entuorn 1727, dil temps che omisdus vischinadis gudevan aunc las pastiras da cuminonza. Sut datum dils 23 da zercladur 1727 ein ins lu, «per spargnar ulteriurs cuosts e malemperneivladads» secunvegnius amicabla-mein. Morissen renconuscha il dretg da burgheis concedius da Surcuolm e gliez vischinadi garantescha da buca conceder pli il vischinadi senza salidar Morissen. La taxa pil dretg da burgheis duei survir per cuvierer ils cuosts da quei cumpromiss.⁴⁹ Cheunencunter ei denton vegniu fugau bravamein a Surcuolm. Igl ei vegniu ad in recuors tier la dertgira lumneziana. Quella ha denton declarau giudicialmein la sentenza da cumpromiss dils 23 da zercladur 1727 per valeivla e ligionta.⁵⁰

III. La baselgia veglia

Ina baselgia filiala da S. *Giachen e s. Cristoffel* vegn menziunada documentarmein gia ils 1345 en ina brev da perdun dalla baselgia da vallada a Pleiv.⁵¹ Tenor O. Farner denton ei per il medem temps documentau ina baselgia da s. *Giachen e s. Onna*.⁵² En in auter document da 1484 denton ei il patrun s. *Cristoffel* schaus naven. S. *Onna* ei era buca menziunada.⁵³ A quella discrepanza apparenta denton ei d'attribuir negina muntada. S. *Onna* ei mo 2 patruna sco aunc oz. S. *Giachen e s. Cristoffel* ein da vegl ennueu vegni commemorai ensemen pèr ils 25 da fenadur tenor calender ecclesiastic roman e tenor il calender/anniversari da Cuera sco era quel da Pleiv.⁵⁴ Pli tard han ins empau scumbigliau ils dus apostels *Giachen* il vegl, frar da S. *Gion*,

⁴⁸ ApM C 2, Liber Defunctorum, notizia sigl emprem fegl

⁴⁹ AcM, documents 1480—1803, n. 26 act dils 23 da zercladur 1727

⁵⁰ Sco remarca 49, n. 13, act digl 1. da december 1727

⁵¹ E. Poeschel, Kunstdenkmäler IV, pg. 201. — ApM C 58 (mappa Gion Rudolf Caduff) pg. 2

⁵² Die Kirchpatronzinien des Kantons Graubünden en JHGG 54, 1924, pg. 116 e 148

⁵³ AcM A 2 document dils 3 da fenadur 1484. Cp. E. Poeschel, Kunstdenkmäler IV pg. 201

⁵⁴ Necrologium Curiense pg. 72. — G. G. Meersseman, en scartira festiva Oskar Vasella 1964, pg. 209. — Luviser Anniversar, en JHGG 72, 1942, pg. 89.

fegls da Zebedeus e Giachen il giuven, frar da Giudas Taddeus, che vegn da vegl enneu commeroraus igl 1. da matg ensemen cun s. Filipp.⁵⁵ Ins auda mo pli da s. Giachen e sogn Filipp. Cu la midada naven da s. Giachen il vegl (25 da fen.) sin S. Giachen il giuven cun s. Filipp ei succedida ei buca propi stau d'eruir exactamein. Dalla consecraziun dalla baselgia nova 1868 han ins vuliu bandunar ils dus apostels sco patrums baselgia e surdar ad els il patrocini dalla *pleiv*, essend che sur Gion Bistgaun Capaul, il plevon da lu, havess bugen vuliu sco patruna baselgia la Immaculada.⁵⁶

Ord ils protocols dalla visitaziun episcopala da 1623 e 1643 san ins eruir che la caplutta da S. Giachen e s. Cristoffel veva in chor cun arviul da costas, malegiau. En quel sesanflava in altar gotic. Ella scaffa da quel era la statua da Nossadunna e da mintga vart s. Giachen il v. e s. Gion Battista. Omisduas statuas, s. Giachen 79,5 cm e s. Gion Battista 84 cm, ein bialas lavurs en gotica tardiva, c. 1500, en fuorma sueva. Ellas delecteschon oz igl aspectatur dils altars laterals anora. Sillas allas dalla scaffa-altar eran ils sogns digl uestgiu, s. Leci e s. Flurin.⁵⁷ Igl altar dueigi aunc entuorn 1912 esser staus avon maun, sco ei vegn relatau. Forsa setracta ei da lezzas parts d'in altar gotic, fetg defects fragments, numnadamein duas alas malegiadas cun s. Barla e s. Urschla, d'entuorn 1520, che E. Poeschel ha engartau el carner dil temps ch'el inventarisava igl art el Grischun entuorn 1940.⁵⁸

Il settember 1643 ha igl uestg Johannes VI. Flugi d'Aspermont visitau la Lumnezia sin siu viadi da Creisma ed ils 2 da settember ha la visitaziun giu liug a Morissen silmeins tras ina delegaziun episcopala cun il secretari. Il rapport ei fetg cuorts. Tenor quel era il chor serraus d'ina gallaria da lenn e picturaus, sur la pintga nav in plantschiu plat da lenn. In detg bi tabernachel sulareau, «tut alla moda moderna» (tabernaculum satis pulchrum inauratum ad norman modernam).⁵⁹

⁵⁵ Necrologium Curiense pg. 44. — Meersseman scartira fest. O. Vasella 1964, pg. 207 e anniversari da Luven en JHGG 72, 1942, pg. 86.

⁵⁶ AEC mappa 145 Pleiv, G. B. Capaul agl ord. ils 22 d'october 1868

⁵⁷ J. J. Simonet, en BM 1916, pg. 96 e 125

⁵⁸ E. Poeschel, Kunstdenkmäler IV, 1942, pg. 202

⁵⁹ Dil temps medievel surveva in vischi en fuorma da columba per conservar il Sontgissim. Lu han ins entschiet a baghiar viaden ella preit sper igl altar dallas baselgias goticas in tabernachel (Sakramentshäuschen). Alla entschatta dil 17. tschentaner han ins entschiet a duvvar per quei intent ils tabernachels barocs, da lenn, enameiez sigl altar. Dalla visitaziun da 1643 eran quels quasi dapertut gia en diever. P. N. Curti, en BM 1915, pg. 12, 14, 40, 41, 42, 44, 45, 47 e J. J. Simonet, en BM 1916, pg. 50.

Il secretari ha aunc nudau zatgi reliquias da s. Flurin e che la baselgia hagi plitost munglament en uorden e paramenta. Persuenter lauda el la gronda participaziun dil pievel ed il grond concuors a Morissen per la devoziun dil venderdis sogn.⁶⁰

La caplutta schischeva en direcziun dil vest agl ost, mo presapauc el medem liug sco la hodierna baselgia. Dalla visitaziun episcopala dils 31 d'uost 1658 ei deplorablamein, en cuntrust cun autras baselgias nudau mo pauc sur da Morissen. La baselgia seigi vegnida anflada el vegl stan. Ina plauna ed in cafanun hagi ins mess neu da niev. Ella caplutta da S. Carli seigi vegniu anflau nuot auter ch'in altar, in missale ed ils requisits per celebrar.⁶¹

Aunc pli maghers ei il rapport dalla visitaziun da 1662 ils 26 da zercladur. La baselgia hagi in capital da 472 fl., survegni 313 fl. tscheins e tschun sters pieun per la glisch.⁶²

El museum claustral a Mustér vegn conservau ina custeivla e rarissima plauna da Morissen. Ella ei da seida cun musters en melen-aur e tgietschen cun in stab en aur-cipra (Cyperngold). E. Poeschel datescha quei toc sin entuorn igl onn 1200. — Ina custeivla sculptura en lenn, che representa s. Martin, medemamein da Morissen, ord la secunda mesadad dil 15. tschentaner ei zacu medemamein viaggiada da Morissen a Turitg el museum naziunal.⁶³

Quella veglia caplutta sto esser vegnida baghegiada ora, forse ingrondida entuorn 1683, dalla epoca baroca, pertgei quei onn, ils 3 da fenadur, ha uestg Duri de Mont consecrau igl altar lateral da s. Brida, concedend per quei di als fideivels in perdun dad in onn e mintg'onni pigl anniversari in tal da 40 dis.⁶⁴

Ord quella baselgia deriva il tabernachel dad oz cun sia fuorma da tempel cun duas alzas e duas parts lateralas, cun dabia statuetas d'in maun empau malgengli. Plinavon stavan en quella baselgia da 1683 era ils dus altars laterals dad oz. Els corrispundan in a l'auter, han mo ina petga, empau turnada, da mintga vart, cul datum da 1709. El maletg seniester s. Onna e s. Giohen cugl affon Maria. Igl ei ina

⁶⁰ AEC mappa 252, protocols dalla visitaziun da 1643, pg. 7. Comp. cheutier Bucholzer C. en BM 1933, pg. 99.

⁶¹ AEC mappa 252, protocols dalla visitaziun da 1658, pg. 21

⁶² Sco 61, visitaziun dils 26 da zercladur 1662

⁶³ E. Poeschel, Kunstdenkmäler IV 1942, pg. 201 s.

⁶⁴ ApM A 9, ina copia da sur G. B. Capaul, «copiau giud la burgameina anflada egl altar da s. Brida 1863 ils 14 d'uost entras igl pfarrer digl liug».

pictura tudestga dil sid. Giudem dretg cumparan las inizialas F. O. G. pinxit 1676 (Franz Othmar Gisig). Il maletg digl altar lateral da vart dretga representa s. Brida e buca s. Clara (sco tier Poeschel KD IV 202). S. Brida da Scozia, ei representada tut tenor la legenda empau malguessa, cun la petga da fiug. Tenor la legenda era Brida la feglia d'ina sclava. Siu bab ha dau ad ella la lubientscha dad entrar en claustra. «Da quei selegrava Brida, mava bein gleiti tier igl uvesc Marchilla e supliccava per il habit da muniessa. Il soing Uvesc secuntenta da quei, va en Baselgia e vegnida leu Brida compognada con autras Purschallas, ha Marchilla igl uvesc viu ina *petga da fiug* sur il tgau da Brida, che deva clarezia sin tuts mauns e sbassond ella il tgau, e cun in maun tucond il pass u pei digl altar, ei quei lenn sec ladina-mein vegnius verds, siu egl pers ei turnaus sauns e la bellezza sia ei turnada sco vidavon. Cun la petga da fiug terglischonta vegneva muntada sia sontgadad, che dueva lunsch entuorn tarlischar . . . , il lenn sec daventaus verds fuva ina perdetga da siu purschaladi . . . »⁶⁵

Ils dus altars laterals indicheschon allas parts superiuras, el gebel elements empau pli vegls che las petgas. Els ein vegni tschaffai da niev 1868. Medemamein sesanfla ella baselgia dil baroc la bellezza scantschala poligonala cun ses spess entagls en relief, cugl oreifer tetg da cassetta e cul datum dils 1706.⁶⁶

Era quella baselgia dil baroc sto esser stada bravamein mudesta e pintga, sco sur Gion Bistgaun Capaul scriva entuorn 1867. «Ussa vein nus ina miserabla baselgia, bia memia pintga, stretga malproporzionada, buca reha . . . La baselgia da Morissen ei aunc bia mendra che quella da Surcuolm d'avon. Ella ei mo 48 peis liunga en tut 34 peis dado il chor e 14 peis il chor. Lada eis ella dadens 19 peis en tut, ils bauns 7 peis liungs e tschun per baun san strusch star. Il chor ei 11 peis lads, avon igl altar eis ei cun passera e tut 7 peis. Ella ha duas lautgas, ina stat oradém e ha 3 bauns dencavigliar si ils umens, l'autra stat sur ils bauns dallas femnas, las qualas ein en baselgia sco dad esser en sut meisa . . . »⁶⁷

⁶⁵ Ord il Cudisch da legendas da sur Cristian Venzin, procurau alla stampa da sur Giusep Maria Camenisch e signur mistral Cristian Venzin da Tujetsch e stampau a Nossadunneun tier Gius. Tum. Kälin 1830, pg. 175 s.

⁶⁶ E. Poeschel, Kunstdenkmäler IV, 1942, pg. 201 s.

⁶⁷ AEC mappa 145, Pleiv, brev da sur G. B. Capaul a can. B. Battaglia ed il medem agl ordinariat episc. senza datum, c. 1867

Da *vart materiala* dalla baselgia veglia zacontas notizias. Igl onn 1484 venda *Jon Matthew* sesents a Morissen a S. Giachen in stèr pieun tscheins perpeten giuda siu bein sil cuolm da Morissen e quei per 25 flurins. Il stèr ei da dar annualmein alla baselgia, da quel che posseda il bein e quei sil tiern s. Andriu. Vegn il tscheins buca pagaus sin quei termin, sa el tenor dretg tscheinsil (Zinsrecht) vegnir incassaus, numnadamein il stèr a 10 crenas peisa da Cuera.⁶⁸ Bunamein tschien onns pli tard, 1578, ha il possessur da quei bein, in cert Hans Balzer, snegau il tscheins giud quei bein. Ils ugaus baselgia «Jakob Jon Jorich Castelberg e Thomasch Tschur ze recht Kirchenpfleger des hl. Jakob ze Morissen», han purtau tgisa. La dertgira cun mistral Balzer Planta ha sut ils 8 da matg obligau il possessur da quei bein da dar il tribut. Quel ei sedeclaraus da vuler far quei, ch'el hagi dil reminent mai snegau, mo dueigien ils ugaus vegnir en per tut (Sin territori da Surcuolm). Tenor sentenza veva el da surdar il stèr als ugaus.⁶⁹

Ils 3 da november 1505 ha *Hans Blumenthal* da Morissen medemamein vendiu in tal stèr pieun a S. Giachen a Morissen sco «tscheins annual e perpeten» giud siu bein a Morissen v. d. sco pègn ina mesa juharta prau cullas stuschonzas . . . etc. El e ses artavels s'obligheschan da dar il tscheins sin s. Mihèl. Prezi 20 flurins (Landgulden) dalla valeta da Müntinen.⁷⁰

Il medem ha era in *Wegger* fatg per la medema summa da 20 fl. e mess sut ina acla (Gadenstatt) ora Permaniga. El e ses artavels s'obligheschan da pagar ils tscheins «al car Sogn (Giachen) ed en siu stagl a siu ugau mintg'onni sin s. Andriu. Vegn il tscheins buca daus sin quei termin», pon ils ugaus incassar el tenor dretg da tscheins en Lumnezia (nach Zinsrecht in Lugnez).⁷¹

⁶⁸ AcM A 2. Regest egl ACC, regests dils archivs da vischnaunca n. 53, 3 da fenadur 1484

⁶⁹ AcM A 8. Regest egl ACC l. c. ils 3 da matg 1578

⁷⁰ AcM A 4. Regest ACC 1. c. 3 nov. 1505. Müntinen senumnava la cuntrada dils hodierns treis cumins dalla Foppa, Lumnezia e Rueun.

⁷¹ AcM A 6. Regest egl ACC, 1. c. 16 da nov. 1505

IV. *La baselgia nova (1867/68)*

1. Preparativas

Sco prem iniziand e promotur dalla baselgia nova ei il curat sur Gion Bistgaun Capaul da considerar. El ei morts ils 4 da fenadur 1870, gia in onn suenter la consecraziun dil niev sanctuari. El era vegnius 1861 neu da Surcuolm, nua ch'el veva gest baghiau la baselgia parochiala. A Pasqual, nua ch'el veva pastorau avon, da 1848—1854, veva el mess neu altars ed orgla ed il santeri. Dil temps da sia emprema pastoraziun a St. Ottilienberg sper Strassburg veva el mess neu la baselgia ch'era vegnida destruida 1790. Ed a Lumbrein, en siu vitg nativ, veva el eregiu sin siu agen bein la caplutta da Nossadunna el vitg.⁷² Aschia ha el purtau cun el a Morissen segir ina gronda experiencescha da baghiar.

Aschia ei sur Capaul vegnius a Morissen cul patratg da construir ina nova, pli gronda baselgia ni da silmeins ingrondir la veglia. A l'entschatta ha el anflau pign anim persuerter. En sias notizias cronicalas scriva el, ch'el seigi sepurschius da dar da siu agen fatg 2000.—fr. e dad interpreter in viadi da collecta egl exterior, mo hagi el cattau schi pauca bunaveglia e schi biara disuniun, ch'el hagi patertgau da puspei bandunar la pleiv enstagl da baghiar.⁷³ Denton ha gia la redunonza da calonda mars 1862 approbau la proposta da sur Capaul, dad arver, cugl intend da baghiar pli tard ina nova baselgia «ina suttascripziun denter els, culla quala mintgin s'oblighescha da dar enzatgei ad on». Il capital seigi da deponer tier la «Sparniscassa» cantunala.⁷⁴

Alla entschatta fevrer 1866, suenter haver festivau ferventamein e solemn la celebraziun dallas Curont'Uras ha la vischnaunca concludiu en ina redunonza unanimamein: Da formar ina atgna pleiv, baghiar la baselgia, ingrondir il santeri e da restaurar la casa-parvenda. Bia enina! Curat Capaul che ha communicau quei agl uestg Florentini accentuescha la gronda perinadad ch'il pievel da Morissen hagi demussau a quella caschun: «Tut surstaus, essend quella uniun aunc mai vesida en quei vischinadi.» Ina delegaziun dalla vischnaunca ei serendida enta Lumbrein tier sur vicari episcopal Balzer Fidel Arpa-

⁷² J. J. Simonet, *Weltgeistliche*, pg. 100 s. e 122

⁷³ ApM C 1, *Liber parochialis* 1806 — —, *Cronica* pg. 2

⁷⁴ Sco remarca 73, pg. 7

gaus (da Cumbel, 1823—1896) pervia dalla separaziun da Pleiv e «ch'els seigien dapli zacons onns sefitschentai cul patratg da baghiar ina baselgia nova, ni dad ingrondir la veglia. Era tenor la brev da sur Arpagaus agl ordinariat, era ussa «penetrau in niev spert en quella vischnaunca». El ha proponiu alla curia episcopala da seolver tier il cussegl central per la propagaziun dalla cardientscha a Lion en Frontscha, en favur dalla ovra prevedida.⁷⁵

«Ils temps» eran denton buca ual favoreivels. 1865/66 ei stau «in schliet onn», in plaid ch'ins veva bia en bucca e che fageva sterment. La raccolta era fallida ed ultra daquei rumpa la zoppina ora en certas parts dil Grischun ed ils cunfins ein vegni serrai per in temps.⁷⁶ Denton suspira il murtirau sur curat Capaul: «... Quei che fa a mi il pli grond quitaun temporal ei la baselgia. Jeu hai urau, sch'igl ei Tia veglia o Segner, lu vegns ti a dar ils mettels, ti vegns a mussar nua anflar quels. Quei ei la posiziun enten la quala mes cavegls grischs dueien vegnir pli e pli ... Quella consolaziun vai jeu, ch'ei glei in zuar pauper aber bien pievel, neginas ustrias, vegn nuota spendiu ni giugau ni saltau. Nus vein in ignorant pievel aber ina buna scola, la meglera en tut la vallada, glieud fetg devoziusa, teidlan bugen ed attentamein priedis e ductrinas e gin fetg savens, quei vein nus aunc mai saviu e mai udiu ...»⁷⁷ Il pievel hagi denton strusch la curascha dad ir vid ina tala interpresa, manegia sur Capaul, denton vesi el il basegns. Ina collecta cun ina glesta da suttascripziuns, el vitg sez hagi purtau 440.— fr. Quella unfrenda muossi, «ch'il spert fussi fetg unius e ch'ei vessan la premura, sch'ei vessan la pussonza».⁷⁸

Ils 24 da zercladur ha la vischnaunca elegiu la *cumissiun da baghiar* cun ils members: Gion Rudolf Caduff sco president, Giachen Antoni Caduff, Giachen Gieri Caduff, Gieri Rudolf Caduff e Gieri Antoni Blumenthal.⁷⁹ Muort las experientschas e l'iniziativa da sur Capaul, smarveglin ch'el cumpara buca cheudenter. El veva matei tuttina in grond plaid el capetel ed ei era sedeclaraus prompts da far in secund viadi da collecta en Frontscha.⁸⁰ Dr. Gion Barclamiu Arpa-

⁷⁵ AEC mappa 145, Pleiv, Balzer Arpagaus agl ordinariat Cuera ils 9 da mars 1866

⁷⁶ Sco rem. 73, pg. 21

⁷⁷ AEC mappa 145 Pleiv, G. B. Capaul a can. B. Battaglia, Cuera, senza datum, c. 1867

⁷⁸ Sco rem. 77, sur Capaul agl ordinariat senza datum, c. 1867

⁷⁹ ApM C 33, cud. da collectas e lavurs cuminas pg. 4

⁸⁰ AEC mappa 145 Pleiv, in cedel cun notizias da sur Capaul, senza datum

gaus da Cumbel ha scret agl uestg en num dalla vischnaunca da Morissen per ina contribuziun ord la cassa dalla propagaziun dalla cardientscha.⁸¹ La cumissiun ha instradau sin igl atun 1866 ed igl unviern 1867 ina collecta per l'entira Surselva entuorn. Collectaders ein i per las vischnauncas. Ordavon han ins stuiu dumandar las suprastonzas per la lubientscha, ella Cadi igl uffeci cirquital.⁸²

Il recav da quella collecta ei:

«Cumbel 639.— fr. en daner e 26 tiglieuls lenna da particulars, 10 plontas egl uaul da cuminonza, c. 100 aissas da particulars. Fatg turs cun menar si da Rein sablun cun 60 menadiras. Vella: collecta casa per casa fr. 233.—, Lumbrein fr. 227.—, Surrin 113.—, Vrin 85.—, Surcasti 124.—, Peiden 147.—, S. Martin 134.—, Val 270.—, Tersnaus 69.— fr., 4 plontas da larissh che san vegnir quintadas fr. 20.— l'ina, luvradas ora e menadas sut Tersnaus spel mulin. Camuns 122.— fr. e 5 plontas larissh e mess quell'as tochen giu Plaun Pun. Duin ha dau duas plontas ord igl uaul da cuminonza, c. per 60 fr. Degen 118 fr. Vignogn 151.—. Pitasch 58 fr.» Era las vischnauncas dalla Foppa e dil cumin da Rueun ein vegnidas visitadas dils collectaders. Ella Cadi, senza Breil e Schlans han els recaltgau 820.— fr.⁸³

2. Co nos vegls baghiavan baselgia

Da pastgas 1867 ha la redunonza da vischins concludiu dad ir daditschiert vid l'erecziun dalla baselgia. «Cheu levan ils Berinis banaduzlers si e fan smanatschas schend: Mirei tgei che vus figeis, sche vus metteis la vischnaunca en deivets, schein nus pagar mai vus . . .» Curat Capaul ei semess sin viadi da collecta giu la Bassa ed en Frontscha per treis jamnas ed ei returnaus cun rodund 8000.— fr.

Per il firau s. Gion Battista (24. 6) ei vegniu concludiu dalla vischnaunca unanimamein, d'entscheiver cul baghiar 1868 e d'entscheiver uss cullas preparaziuns. Aunc quella jamna ei vegniu pinau lenna e menau crappa. En lavur cumina han ins prestau bia lavur era ils firaus durant la stad 67.

⁸¹ Sco 80, dr. Arpagaus agl uestg Florentini, senza datum, in sboz

⁸² ApM C 33, cud. da collectas e lavurs cuminas pg. 4 s.

⁸³ Sco 82 «Memoria dallas collectas fatgas da part dellas vischnauncas», buca paginau

Sco architect ein stai en damonda in Bachin Gion Giachen che veva maridau ina da Morissen ed in Lumbard, Domenico Cereso da Como. A quel ei vegniu surdau da menar tuttas lavurs da miradur vid la baselgia e clutgèr per la summa da 5200.— fr. Plinavon noda il cronist «... eis ei vegniu marcadau cun Gion Crest Arpagaus da Peiden da far ora las schlondas e da far il tetg per 2.50 fr. la tschuncheisma. La pleiv dat tut il material. Marcadau cun meister Sepantoni la lavur da lenn e da fenestras per 1600.— fr. Avril ils 26 marcadau cun Giusep Ricli d'Ursera da baghiar in altar grond e da regular e metter si ils dus altars laterals per 650.— fr.»⁸⁴ Ultra dil menziunau funcziunava era Giachen Antoni Caduff sco «meister da lenn».^{84*} Architect (Baumeister) era Ferdinand Näscher da Cuera.^{84**}

Il premurau e pietus pastur dallas olmas, sur Capaul, vess giu bugen in aunc pli grond e representativ sanctuari, cun duas capluttas da mintga vart avon il chor, cun in altar da s. Carli e in da Nossa-dunna dallas Dolurs. Podà che quellas miras e sia gronda premura eran per biars memia mulestusas ed ins encureva perquei da tener sur Capaul empau «ord igl ogn». Sur Capaul scriva agl uestg Florentini: «... Sia Grazia vegli ponderar avon Diu mia humiliteivla supplica e sche Sia Paternitad anfla de far quellas capluttas. Nus vein gronda abligaziun viers s. Carli Borromeus da schenghiar ad el la secunda da quellas caputtas, essend che jeu engraziel era ad el, che jeu hai cun agid da Diu pudiu menar la davosa familia reformada da Morissen el ravugl da Baselgia ed ein buns e fideivels catolics ed era schiglioc ina gronda amegliuraziun en igl entir vischinadi, sche hai jeu cartiu ch'ei seigi in ver duer d'engrazieivladad tier nies grond s. Carli ... da drizzar ad el in pign altar en nossa nova baselgia. Jeu stoi far quen da pagar quella expensa mai jeu ... Ei vegness aschia sco a Cumbel, tschun altars en quella baselgia ... Jeu scrivel ad Els en schanuglias rugond Diu, il qual ha tschentaui ils uestgs per reger sia baselgia, ch'el vegli buntadeivlamein manifestar sia divina sontga veglia ...»⁸⁵ Dil plan da sur Capaul denton leva ni la cumissiun, ni il plevon da Pleiv, sur Fontana, ni la curia episcopala saver enzatgei⁸⁶, schegie che l'execuziun da quel custava ad els nuot. Puntelis!

⁸⁴ ApM C 1, Liber parochialis 1806—, pg. 21—23

^{84*} ApM B 4 a 5

^{84**} AEC mappa 145 Pleiv, plevon Fontana alla canzlia episc. ils 30 d'uost 1868

⁸⁵ Sco 84**, sur Capaul agl uestg Florentini ils 29 d'avrel 1868

⁸⁶ Sco 85, Fontana, Pleiv, alla canzlia episc. ils 5 da matg 1868

Duront igl unviern 1867/68 ei aunc vegniu fatg las davosas preparaziuns en lavur cumina: manau neutier ina massa crappa, sablun, lenna. Ins ha cumprau ina casa sper il mir santeri per ver plaz. Ins ha surdau las lavurs, «il meister ha fatg da saver ch'el vegni gleiti per far si ils boghels per il raviul . . . ils altars (laterals) vegnan sin sulom buca benediu ordado il mir santeri . . .»⁸⁷

In mulin baghiaus avon 20—30 onns leva sur Capaul translocar empau pli engiu e quei a siu agen cuost, essend che quel, plazzaus sper il chor fetschi adina canera, da sepulturas e schizun las dumengias da messa. Mo ei hagian buca vuliu.⁸⁸ Nuotatonmeins ein ils vischins buca ditg suenter sedeclarai da vuler translocar il mulin.⁸⁹

All'entschatta da matg eis ei iu liber. Aunc ha la pleiv festivau ils sogns patruns. S. Giachen e Filipp igl 1. da matg. Ils 3 da matg ei stau il davos survetsch divin ella baselgia veglia. Ils 4 da matg 1668 rapporta canon Fontana da Pleiv a Cuera: «La baselgia vegn fiersa giu. Damaun vegnan 24 luvvers.»⁹⁰

Nies cronist scriva: «Ils 3 da matg suenter miezdi ei vegniu svi-dau la baselgia e l'auter di, ils 4 ei vegniu fatg empaglia il tetg. Cau ha lu Sepatoni schau ora la gretta e fatg tut empaglia, ch'ins ha saviu duvrrar nuot auter che da barschar, in donn d'in per tschien francs. Ins ha cavau naven il tratsch sur baselgia e menau naven tshiens cargas per emplenir si las vias dal vitg ed ha cavau sulom.»⁹¹

Ils 12 da matg ei il crap da cantun dalla baselgia nova vegnius benedius.^{91*}

Sur dil baghiar sez ha in cronist da Morissen, probabel il president dalla cumissiun da baghiar, Gion Rudolf Caduff (numnaus il tgie-tschen), schau anavos in rapport, screts en biala scartira ed en bien lungatg popular. Nus suondein sias expectoraziuns mo cun pintgas midadas ella ortografia.

«Alla entschatta da matg 1867 pinau plontas da larisch a Duin, Camuns e Tersnaus, schenghiadas igl atun 1866. Mess ensemen sablun giu Rein per far il floster. Da quel eis ei menau si c. 200 cargas.

⁸⁷ Sco 86, sur Capaul agl ordinariat ils 17 da fevrer 1868

⁸⁸ Sco 87

⁸⁹ Sco 88, brev da sur Capaul dils 22 d'avrel 1868

⁹⁰ Sco 89, Fontana, Pleiv, alla canzlia episc. ils 4 da matg 1868

⁹¹ ApM C 1, cronica pg. 23

^{91*} ApM C 4, pg. 254

Crappa han ins menau neutier ina gronda part igl atun 1867. La gronda quantitat da lenna ei messa a bov e tratga igl unviern tras grondas neivs, sco era aissas collectadas ora la Foppa. Igl unviern ha cuzzau tochen ils 22 d'avrel, e negin haveva aunc saviu metter maun vid ina carga cullem. Ils 22 d'avrel ha ei entschiet cullas lavurs da baghiar cun fierer ora neiv ord santeri, per saver cavar sulom. Tgei cuntrast quei ha dau sa scadin considerar, essend che la lavur dil funs ha era priu sia entschatta tut eninaga. Cun tutta energia ha la cumissiun stuiu passar si encunter ina gronda part sezachegiai vischins per puder cun tutta forza far anavon las lavurs. El medem temps eis ei era stau da trer giu la casa da Zievi Caduff, la quala ei cumprada per far plaz alla baselgia. Il *sablun*, quel fuss negliu staus d'anflar auter che sin Plaun da Chischnèrs ed el medem temps ha ei giu num baghiar la *chiltgera*. Il matg ei vegniu tratg 400 cargas sablun tier quel ch'era vegnius menaus avon. E dentern aunc adina menar sablun ed aissas si dil bogn, ni da Cumbel ver 60 tiglieuls. Ultra da quei fatg ina collecta dad aissas tier vischins da c. 60 tocs. La crappa ei stada da survegnir si Plaundecasezs (Plaun de Casets). *Barschau quater caltgeras*, treis da crap, las qualas ein gartegiadas stupent, ina da tuff, quella ha rendiu pauc. Quellas da crap ein barschadas scadina 75—80 uras e per scadina ura quintau ch'igl ei consumau ina carga lenna. La caltgera da tuff ei barschada c. 60 uras, era cun il medem consum.

Suenter che la porta-baselgia ei stada construida, han ins viu ed observau che quella vesi ora mal mo da mir. Ins ha pia stuiu patertgar auter ed aschia termess entuorn ad encurir crappa da tagliar. Quei crap ei vegnius anflaus enasi la Val da Pleun de Chisnèr [Pleun de Chischnèrs] e per tagliar quel e metter en opra la porta-baselgia ha custau 200 fr. Ord da quei medem crap eis ei vanzau ils scalems dils pass dil hor ed entgins dallas scalas santeri, ils quals han stuiu vegnir pagai aparti. Quella crappa ei vegnida tratga si et ora dalla val cun sugas.

Las lavurs cuminas han aschia, pli u meins cuzzau senza interrupziun dils 22 d'avrel tochen ils 24 d'october, manegiau ils luverdis. Las dumengias e fiastas ei adina stau lavur cumina generala per giuven e vegl, tgi che ha pudiu luvrar, priu ora Sontgilcrest e dumengia s. Pieder e Nossadunna da Vrin (ils 2 da fenadur) e Nossadunna d'uost. Essend Nossadunna da Vrin stau sin dumengia han ils vischins era vuliu far quella devoziun sco solit, mo duront quei di barschava la

secunda caltgèra ed ins secarteva da haver preparau il sufficient quantum lenna per quella, mo vengend anavos cun la processiu e vesend il meunghel da lenna, han ils vischins stuiu levar las 12 dalla notg, tgi per pinar, tgi per trer ed ein arrivai culla emprema carga sil plaz, gest il mument che l'autra lenna era dil tut consummada.

Ils affons da Tumasch Camenisch han schenghiau lur casa vedra, la quala ei dada en brat a Mierta Caduff per la sia ch'ei disfatga per baghiar la baselgia. Quella ei quintada da quellas uras, avon che reparar 250.— francs. Gion Battista Collenberg ha dau la crappa da sia casa ch'ei fiersa giu.»⁹²

Igl ei donn che quei cronist cala en quei liug abruptamein cun siu rapport.

Tenor il contract che la cumissiun ha fatg cul construider d'altars Josef Regli, d'Ursera e sesents a Sursaissa, sto igl *altar grond* tuttina esser fatgs per 1868 e buca gia dils c. 1720 sco E. Poeschel manegia.⁹³ Tenor quei cuntract dils 27 d'avrel 1868 s'oblighescha Regli da far igl altar tenor in desegn, cun quater pétgas, scalpradas ora conform a quellas digl altar grond da Cumbel, cun lur tgaus (capitèls corintians) e cun aunc far vitier ina alzada su cun «sesurvir quei che selai digl altar vegl. Per cuvierer quella nischa vita digl altar vegl fa el en fuorma da nibels argentai ed amiez quels sepresenta il s. Spert en fuorma da columba, surlerada ni argenada, circumdaus da bialas e liungas stralas terlischontas e la tschema duei ver in rom da stralas, conform alla tschema dils altars laterals. Era fa el in antipendi da lenn, sulerau ni marmorisau.» La paga vegn fixada sin 650 fr. da pagar en treis ratas, ils davos 350 ein da pagar per cura che la lavur ei fatga. «Duont il temps ch'il meister sto luvrar en Morissen vid igl altar, sto ei vegnir dau ad el loschament, letg e la necessaria lenna da cuschinar e schau sura alla buontad ils vischins da far agli meister encual regal: en qual caussa latg da far caffè, encual buccada chischiel e pieun ni ovs ni in tschanc u encual gaglina da magliar etc.» Vid ils altars laterals ein las colurs da remplazzar leu nua ch'ellas mauncan e las petgas ein da prolungir ellas parts gradas.⁹⁴

Duront la stad ei pia daventau a Morissen bunamein zatgei sc'ina miracla: Ins ha entschiet e finiu la baselgia, clutgèr, carner e santeri

⁹² ApM C 33, pg. 4—6 e 18 s.

⁹³ E. Poeschel, *Kunstdenkmäler IV*, 1942, pg. 201

⁹⁴ ApM B 4 a 5

(ingrondaziun dils mirs), tut en admirabel tempo. Ils 7 d'october scriva sur Capaul: las lavurs van prest alla fin, ils miradurs fineschan quest'jamna. Aunc maunca la lautga-baselgia. Il mir santeri ei fatgs. Vossa Grazia vegn a ver quita che la baselgia sappi vegnir benedida sind quest unviern. Jeu supplicheschel da stgar celebrar ussa en baselgia entagl en casa da scola, che vegn prest duvrada per l'instrucziun».⁹⁵ El cudisch d'annuals fa el la remarca «... la quala lavur ei ida vina-von cun in success e pasch e concordia che tut il pievel dil contuorn ha admirau».⁹⁶ Denton ha ei era dau ina dissidenza plitost interna mo ualti recenta denter la cumissiun e sur Capaul ed era cun architect Näscher da maniera che sur canonii Fontana ha stuiu cuorer ina sera si da Pleiv a Morissen a pacificar. Ei seigi stau ina strentga lavur, ha el tradiu en ina brev alla curia, denton buca detg enten tgei e propi denter tgi quella consisteva.⁹⁷

3. Consecraziun — dedicaziun

Ils 2 d'october communichescha il vicari episcopal lumnezian, Balzer Arpagaus, alla curia, las lavurs seigien schi lunsch che la consecraziun sappi daventar beingleiti, sche pusseivel gia la 4. dumengia d'october. Sco patrocini vegni giavischau l'Immaculata.⁹⁸ Curat Capaul propona la consecraziun, sin cussegl da sur Dedual a Degen, da pader Felix a Cumbel e da plevon Fontana, il di da s. Carli, ils 4 da november.⁹⁹ Era el propona sco patrocini l'Immaculata e patrums secundars s. Giachen e s. Filipp.¹⁰⁰

Ils 25 d'october 1668 ha la baselgia nova survegniu ina sempla benedicziun tras il vicari episcopal Arpagaus. Igl uestg auxiliar, Caspar Willi, sesanflava gliez mument a Ruma agl 1. concil vatican. La consecraziun solemna ei vegnida fixada sils 27 da zercladur 1669.¹⁰¹

⁹⁵ AEC mappa 145, Pleiv, sur Capaul agl uestg ils 7 oct. 1868

⁹⁶ ApM C 4, pg. 253

⁹⁷ AEC mappa 145 Pleiv, Fontana, Pleiv, alla canzlia episc. ils 30 d'uost 1868

⁹⁸ Sco 97, Balzer Arpagaus a cancelier Appert ils 2 d'oct. 1868

⁹⁹ Sco 98, sur Capaul agl uestg ils 7 d'oct. 1868

¹⁰⁰ Sco 99, il medem agl ordinariat ils 22 d'october 1868

¹⁰¹ ApM C 4, pg. 253 s.

In problem ei ussa il *patrocini*. Da vegl enneu ei S. Onna, sco dil reminent era sur can. Tumasch Derungs, a Morissen 1907—1923, confirmescha, patruna secundara dalla baselgia.¹⁰² Plevon Leonard Solèr da l'autra vart vul declarar S. Giachen e s. Filip sco patruns dalla *pleiv*.¹⁰³ E quei magrad ch'ei dat strusch in auter patrun dalla *pleiv* che quel dalla baselgia parochiala. El document dalla consecraziun dils 27 da zercladur 1669 denton secloma ei, che uestg auxiliar Caspar Willi hagi consecrau la baselgia *en honur dalla Immaculada Concepciun da Maria*.¹⁰⁴ Midadas da patrocini vegnan bein era avon. Mo stuess gliez daventar mo cun consentiment dalla curia romana.¹⁰⁵ Denton vegn ei fatg ni cheu el document da consecraziun ni zanza auter denter nos acts a disposiziun la minima menziun d'ina midada da patrocini principal, era gnanc d'ina damonda persuerter. Ussa dat ei denton era per baselgias certs «tetels», «titulus», leu nua ch'ei setracta buca d'in sogn mobein d'in *misteri* sco la Immaculada Concepciun da Maria. *Titulus e patrocini* vegnan beinduras avon *in sper l'auter*.¹⁰⁶ En nies cass vegn perquei la *Immaculada Concepciun*, *en honur* dil qual *misteri* nossa baselgia ei consecrada ad esser in «titulus» daferton che s. Giachen e sogn Filipp restan sco da vegl enneu patruns principals dalla baselgia e s. Onna patruna secundara. Jeu less denton laschar aviert la damonda, per mauns d'in scienziat spezialist dalla liturgia.

La *fiasta* dalla *dedicaziun*-baselgia ei da vegl enneu vegnida celebrada festivamein il di da s. Onna, ils 26 da fenadur, tochen 1912. Entochen lu vegneva, tenor predetga da sur can. Tum. Derungs, quei di fatg firau era dallas *pleivs vischinontas*, «il qual ei ussa buca pli il cass». Ei detti ellas *vischnauncas vischinontas* glieud, che lavurien sil funs quei di schizun sin territori da Morissen quasi ostentativamein. Sur Derungs damonda igl ordinariat per la lubientscha da refierer la fiasta silla dumengia suondonta. Ils 26 vegni Morissen en quei cass a tener sco miez firau. Cun brev da Roma dils 12 da schaner ei vegniu corrispundiu al giavisch.¹⁰⁷

¹⁰² AEC mappa 262 Morissen, Tumasch Derungs agl Ordinariat ils 10 da schaner 1913

¹⁰³ ApM C 1, pg. 25

¹⁰⁴ ApM A 44, ils 27 da zercladur 1869

¹⁰⁵ Lexikon für Theologie und Kirche VIII, 1963, colonna 189

¹⁰⁶ Amicabla comunicaziun orala da prof. dr. Raimund Staubli, St. Leci, Cuera dils 27. nov. 1977

¹⁰⁷ AEC mappa 262. 2 Morissen, sur Derungs agl ordinariat ils 10 schaner 1913 e brev da consecraziun, copia, ils 22 schaner 1913 e ApM B 2, ils 19 da fevrer 1913

4. Restauraziuns ed acquisiziuns

1922 ei la baselgia vegnida cuvretga da niev. Ils 5 da mars ha sur can. Derungs dumandau la curia a Cuera per ina contribuziun per in tetg da plattas da stuors. Igl ordinariat ha rispundiu cuort e bien, ch'il monsignur seigi buca incantaus da stuors, el hagi nuot e sappi dar nuot.¹⁰⁸ Il tetg ha custau 2700.— francs.¹⁰⁹

Sur Leonard Solèr ha denter 1924—1926 trafficaü bia vid la baselgia. Enzatgei dil megler ch'el ha fatg ei stau da prender ord la stiva sura dil «casti» v. d. la casa parvenda veglia, ils bials tabliaus e d'aplicar els el chor dalla baselgia per las truccas. La colur blaua egl arviul dil chor han ins sgarau naven. In maletg dalla encorunaziun da Maria vid la preit sper la lautga ei vegnius tschertaus ella rodonda digl arviul dil chor. Igl «artg da triumf» ei vegnius «decoraus e sule-raus cun beinsignificonts emblems e simbols religius ord la crucifigaziun, ils mirs el chor sdremai cun cornischs e pilasters e decorai», dil pictur e sulerader Crest Gius. Capaul da Lumbrein. «Ils scrinaris han baghiau entuorn igl altar grond, han en piazza dallas duas chistas sper il tabernachel baghiau en las duas scaffas pils bials reliquiars ch'eran avon en sacristia, ornau la predella cun decoraziuns da sculptura ord la casa veglia (parvenda). Igl altar grond ha aunc obteniu 4 aunghels sgulonts, pliras decoraziuns e pli leva tschema. Il bi tabernachel ch'era ualti spoliaus d'aunghels e vuts ed era fetg defects ha puspei obteniu tut ses aunghels d'entuorn e tuttas munconzas vid la sculptura ein vegnidas cumplettadas e migliuradas.» Cuost en tut 3500.—.¹¹⁰

1926 ei la nav ed ils dus altars laterals vegni restaurai: «Scrinari Gion Luregn Blumenthal ha tenor plan da sur plevon Solèr e pictur Capaul baghiau ed ingrondui quels dus altars applicond leutier bein bia ornamentica ord la casa-parvenda veglia, sco era colonas ed autras decoraziuns dad in altar vegl ch'ins ha cumprau neu da Vignogn e las duas colonas pintgas barocas ch'eran cheu en carnèr. Arviul e preits mir han ussa obteniu, semiglont al chor, architectura, pilasters e boghens (Scheinarchitektur).»¹¹¹ — Ina tala «restauraziun saveva buca esser surportabla alla liunga.

¹⁰⁸ AEC mappa 262. 2 Morissen, sur Derungs agl ordinariat ils 5 da mars 1922

¹⁰⁹ ApM C 33, senza paginaziun, suenter il rapport sur dallas collectas.

¹¹⁰ ApM C 1, cronica, pg. 25—27

¹¹¹ ApM C 1, cronica da sur Solèr, pg. 30 s.

1974/75 ei lu la baselgia vegnida suttamessa ad ina *restauraziun totala* cun in cuost da rodund 400 000.— francs, da architect O. Fetz, Glion. La cumissiun secumponeva da mistral Balzer Collenberg sco president, Silvio Caduff, ugau parvenda, G. Luregn Blumenthal, Ursalina Caduff, Gion Stefan Collenberg e Gius. Luregn Riedi. Quei eveniment e la biala fiasta da consecraziun tras mons. uestg Johannes Vonderach ils 26 da fenadur 1975 ei aunc a tuts parochiants en buna memoria.¹¹² — 1976/77 ei era il carner vegl vegnius spazzaus. El ha fatg plaz ad in niev, cun ina adeguata caplutta da morts ed in oreifer local d'archiv. Cuost total 80 000.— fr.

Tier las *acquisiziuns* vein nus gia menziunau ils zenns e l'*ura baselgia*.¹¹³ L'ura era stada empustada dils benefactors e furnida d'ina fabrica da Lion per il clutgèr cun plat d'ura sin tuttas quater varts. Arrivada el liug era ella memia gronda pil clutgèr ed ha stuiu vegnir muntada alla fatschada dalla baselgia.¹¹⁴

1916 ha sur T. Derungs acquistau las *staziuns dalla via dalla crusch* dalla firma Fraefel S. Gagl. P. Urban caputschin da Cumbel ha benediù ellas.¹¹⁵ — Cun caschun dalla *installaziun electrica* en vischnaunca igl onn 1934, ha era la baselgia survegniu, perinaga treis cazzolas electricas, la casa parvenda sis, la scola duas ed il plaz ina.¹¹⁶

S. Onna 1946 portan sis giuvnas per l'emprema ga la *statua da Nossadunna* en processiu, *vestgida* en rosa, tenor pader Notker Curti da Mustér, exequiu da misterlessa E. Condrau-Caplazi da Mustér. — 1945 ha l'*orgla* survegniu ina nova meisa da tastatura e forza electrica. Cuost 4000.— fr. — 1946 vegnan novas *fenestras* culs uoppens dallas singulas famiglias, dalla firma Kübele. Cussegliader ei p. Notker staus, cuost 3500.— fr. — Ils *bauns* aunc oz existents ein vegni furni 1951 dalla scrinaria G. G. Sgier, Lumbrein. Cun quella caschun ein las truccas da Murezi Collenberg vegnidas allontanadas per adina.¹¹⁷ —

(Cont. suonda)

¹¹² Mira rapport ella Gasetta Romontscha 1975/59 e 1975/63 sco era Bündner Tagblatt 1975/170 e 1975/180

¹¹³ Mira Annalas SRR 90, 1977 pg. 165

¹¹⁴ ApM C 58, pg. 33. Sur dalla ura-baselgia e siu fundatur cp. Annalas SRR 90, 1977, pg. 165 s.

¹¹⁵ AEC mappa 262. 2 Morissen, sur Derungs agl ordinariat ils 31 da fenadur 1916. — El medem liug, pader Urban agl uestg ils 19 d'uost 1916.

¹¹⁶ AcM C 1, 4 prot. da vischnaunca, pg. 168. — ApM C 1, cronica, pg. 38.

¹¹⁷ ApM C 1, cronica pg. 55—61

